

Josip Vončina

**JURAJ KRIŽANIĆ I KNJIŽEVNOJEZIČNE
TENDENCIJE U HRVATSKOJ 17. STOLJEĆA**

1.

Ako se pažljivije prati Križanićeva biografija, nije teško uočiti da je on rano napustio Hrvatsku te je (izuzevši kratak odsječak 1642—1646, kada je — između ostaloga — bio župnikom u Nedelišću i Varaždinu) velik dio svoje zrele dobi proveo u tuđini, gdje je i dovršio život godine 1683. Štoviše, u dijelu opsežne literature o Križaniću ističe se kako je on gotovo sva potrebna mu znanja stekao u inozemstvu. Na primjer, Jakša Ravlić piše: »U središtu Propagande vjere¹ oduševio se za nauku, u pr-

---

¹ Tj. u Rimu.

vom redu za jezike i teološka djela . . . »² a tek nakon povratka u Hrvatsku (1642) navodno je stekao neke druge vještine: »Uspu je postao vješt čitanju glagoljice i ćirilice . . . »³. Franjo Švelec pak misli da je Križanić »na svoj način pokušao praktički primijeniti Orbinove ideje«.⁴ Znamo li da je Orbinijevo djelo (*Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601) napisano talijanskim jezikom (što ga Križanić zacijelo nije naučio u toku svojega gimnazijskog obrazovanja), onda izlazi da je iz domaće kulturne sredine dobio vrlo malo poticaja, pa da ga zapravo i ni u kojem smislu ne treba smatrati plodom te sredine. Ako je tako, posve bi izoliranim primjerom izišla ona topla Križanićeva uspomena o rodnom kraju, izrečena u *Gramatičnom izkazanju* u dalekome sibirskom gradu Tobolsku, također daleke godine 1665:

»... nigdiže nećujutse zavláki glása táko právilni, ni ričěj hóšć svojih hóšć tŭdžih táko čistó izrikánje, ni obličje govorénja prádnjemu i izvírnomu Rúskomu jeziku táko podóbno i vlastíto: káko se ćújet u Hervátov. Ali pak tó ne vezdí: nego lího v' jedínom málom kŭtŭ zemlji: okolo kŭpi níki, vo ujęzdu Dubovcá i Ozljá i Ríbnika ostrógov . . . I kulíko jest još doselí ostálo stárogo začálnogo i čistogó izrikánja, támo se jest obrítálo, za mojęgó ditínstva«.⁵

Križanićev umjetni općeslavenski jezik (koji je »mješavina hrvatskog, crkvenoslavenskog i ruskog«)⁶ poznajemo prema njegovim književnim djelima nastalim u vremenskom rasponu od četvrt stoljeća, između godine 1658. i pišćeve smrti 1683. U vezi s već navedenim procjenama o tome da se Križanić stao intelektualno formirati tek u Rimu te da se bitno oslonio na

² Jakša Ravlić, *Juraj Križanić*, u knjizi: *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 11, priredio: Jakša Ravlić, MH — Zora, Zagreb 1972, str. 265—289; navod na str. 267; istakao J. V.

³ Ravlić, *n. dj.*, str. 267; istakao J. V.

⁴ Franjo Švelec, *Hrvatska književnost sedamnaestog stoljeća*, u knjizi: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3, Marin Franičević - Franjo Švelec - Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva*, Liber - Mladost, Zagreb 1974, str. 180.

⁵ *Gramatično izkazánje ob rúskom jeziku* popá Júrka Križánića, prevánjem Sérbljanina, među Kúpoju i Vúnoju rikámi: vo ujęzdech Bihća gráda, okol Dubovcá, Ozl'a i Ríbnika ostrógov, písano v' Sibíri: Líta zrod. Čteníja v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom universitete, 4, 1848, kn. 1, str. III. — Navedeno prema raspravi: Ivan Golub, *Tri jezična spomenika iz Križanićeva rodnog kraja (1656—1672)*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 32, JAZU, Zagreb 1978, str. 123—164; navod na str. 123.

⁶ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, priredili Milan Ratković i Jakša Ravlić, MH, Zagreb 1961, str. 220.

jedno jedino djelo (na Orbinijevo) — moglo bi nas, dakako, zanimati kada se doista počela začinjati njegova vizija općeslavenskoga književnog jezika: nakon njegova prvog susreta s Rusijom (po dolasku u Smolensk 1647); koju godinu prije, kada je pohađao rimski Collegium Graecum (1641—1642); ili pak još za gimnazijskih mu dana 1630—1636, što ih je (prema starijoj literaturi)⁷ proveo u Zagrebu, odnosno (prema Ivanu Golubu)⁸ u Ljubljani.

Misao da se Križanić oslonio samo i upravo na Orbinija teško bi se mogla obraniti. Naime, ako je to godine 1601. tiskano »Orbinovo ... djelo bilo uskoro zabranjeno, odnosno stavljeno na papinski Indeks zabranjenih knjiga«,⁹ kako je Križaniću (rođenu 1618) ikada moglo postati pristupačnim? Kako je on mogao priznati da na toj i takvoj knjizi gradi svoju koncepciju?

Pravom odgovoru na dvojbe što su se nametnule možemo se približiti uzmemo li u obzir kako je Križanića ista žed' za novim spoznajama, što će je obilno pokazivati u svojoj zreloj dobi, resila već za njegovih gimnazijskih godina. Valja pretpostaviti da mu tada još nisu bili pristupačni širok izbor literature i raznoliki osobni kontakti koje će upoznati i ostvariti koju godinu kasnije, prešavši u Rim. No već u ranom odsječku svojeg sazrijevanja mogao je Križanić posegnuti za značajnim tiskanim djelima (poteklim iz Hrvatske i s nešto širega segmenta južnoslavenskog područja) koja su sadržala klice spoznaje o slavenskom prostranstvu, pa i o nekim posebnim pitanjima pismenoga sporazumijevanja na tome prostoru.

Na ta važna (a nedovoljno uočena) djela želim upozoriti nekolikim idućim stranicama.

2.

Lakše bi bilo odrediti što Križanić za svojega školovanja prije odlaska u Italiju nije čitao (npr. Orbinijev *Il regno degli Slavi*) nego što jest čitao. S prilično sigurnosti usudujemo se ustvrditi da je tada (dok mu se poznati svijet činio velikim koliko iznosi udaljenost od rodnog mu Ribnika do Ljubljane) vladao jednim jezikom (i to materinskim) te ovladavao drugim (tj. latinskim), a talijanski mu je bio nepoznat. U godinama 1630—1636. po svoj ga prilici nisu mimoišle neke u Hrvata, odnos-

⁷ Kombat, *n. dj.*, str. 220; Ravlić, *n. dj.*, str. 267.

⁸ Ivan Golub, *Juraj Križanić, glazbeni teoretik 17. stoljeća*, JAZU, Zagreb 1981, str. 1.

⁹ Švelec, *n. dj.*, str. 180.

no na Slavenskom jugu, napisane te objavljene knjige. Među njih pripada ponajprije govor Vinka Pribojevića *De origine successibusque Slavorum* (održan u Hvaru 1525, objavljen u Mlecima 1532). O prostranstvu slavenskih naroda Pribojević je napisao: »Nam eorum iuris, ut antiqua prouintiarum cognomina ommittam, fuit Ruscia, Cassubia, Pruscia, Masouia, Vandalia, Moscouia, Polonia, Slesia, Morauia, Bohemia, Pannonia, Carniola, Hystria, Lyburnia, Croatia, Dalmatia, Bosna, Rascia, Dardania, Seruia, Myssia et Bulgaria, quae olim Macedonia dicebatur.«¹⁰ U tim ranim svojim godinama, pohađajući školu u Ljubljani, zacijelo je Križanić upoznao prvu slovensku gramatiku, *Arcticae horulae* Adama Bohorića (Würtemberg 1584), u predgovoru koje se također iznosi prostranstvo slavenskih naroda: »Ad Arctum et sub Arcto ipso, sunt Moshi seu Moshovitae et Ruteni . . . Inter hunc autem sinum Venedicum et Venetum Adriaticum sinum, medii sunt Litvani, Poloni, Bojemi, Lusati, uel Wendi, ad vtramque Albis ripam: Moravi, Walachi, Rascii et Bulgari plerique«; u pokrajinama pod Austrijom: »In inferori Styria magna pars: inde in specie dicti Slavi (vulgo Besjakos appellant); . . . Tota Carniola nostra, et magna pars inferioris Carinthiae: Chorusci, Histriani omnes . . . In his inquam omnibus regnis et eorum partibus populi, Slavi sunt et Slavice loquuntur . . .«¹¹ I Faust Vrančić u svojem rječniku ocrtao golem prostor govora slavenskog jezika (»Slauonicae linguae«), koji »latè per totam Europam ramos suos pandens, à mari Adriatico in Asiam ad incognita septentrionis usque littora extenditur.«¹² Uz pomoć tih informacija u mladom se Križaniću mogla zacrtati spoznaja o Slavenstvu u njegovoj ukupnosti i (bar po izboru narodnih imena) u njegovim posebnostima.

3.

Ostala je, međutim, dilema oko mogućnosti za uspješno sporazumijevanje na tome golemom prostranstvu. Bohorićevu konstataciju (»In his inquam omnibus regnis et eorum partibus populi, Slavi sunt et Slavice loquuntur . . .«) relativizirala je Vrančićeva napomena o »omnibus caeteris Slauonicae linguae

---

¹⁰ Vinko Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena* (Vincentius Priboevius, *De origine successibusque Slavorum*), uvod i bilješke napisao i tekst za štampu priredio akademik Grga Novak, preveo i kazalo imena sastavio Veljko Gortan, *Hrvatski latinisti*, knj. 1, JAZU, Zagreb 1951, str. 62.

¹¹ Adam Bohorić, *Arctivae horulae . . .*, Würtemberg 1584, *Praefatiuncula*.

¹² Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Mleci 1595, predgovor *Author benigno lectori salutem*.

---

idiomatibus«. ¹³ Križanić se mogao upitati: Je li doista Vrančićeva »lingua dalmatica« upravo onaj jezični tip kojim se doista moguće sporazumijevati od Jadrana »ad incognita septentrionis usque littora«? A tvrdnje u prilog toj tezi sadrži sam Vrančićev *Dictionary*. Posvjedočuje to Hieronymus Arconatus, inače potanje nam nepoznati autor posvetne pjesme u tiskanom izdanju Vrančićeva rječnika (1595). Arconatus, između ostaloga, piše:

Hic paruo pretio, labore nullo, / Securè, licet hac et
hac vagari / Germanos, Italosque, Pannonisque / Inter, hic
quoque Sarmatas loquentes / Per mundi varias plagas, Latinos / Hic audire licet . . .¹⁴

Sumnje o tome mogla je produbiti proširena verzija Vrančićeva rječnika što ju je Petar Loderecker (s naslovom: *Dictionary septem diversarum linguarum*) bio izdao u Pragu 1605. Vrančićev jedini slavenski jezik (»dalmatice«) pretvarajući u izbor (osim hrvatskoga još češki i poljski), Loderecker je Križaniću zorno pokazivao da razlike među slavenskim jezicima nisu zanemarivo neznatne. Stoga upravo dvjema verzijama prvoga hrvatskog rječnika (Vrančićevoj i Lodereckerovoj) pripisujemo rađanje Križanićeve svijesti da je Vrančićeva ideja o »dalmatinskom« kao sveslavenskoj koiné ispala pomalo vizionarskom i previše naivnom. Jezične razlike među krajnjim točkama slavenskoga mozaika bile su prevelike a da bi se dale premostiti izborom jednoga od stvarnih govora kao zajedničkoga. Valjalo se opredijeliti za hibrid.

4.

Da bi se u zreloj dobi mogao prometnuti u ono po čemu ga osobito pamtimo (tj. u izumitelja i postojanog zagovornika umjetnoga općeslavenskog jezika), morao je Križanić stjecati i neka potanja, praktična znanja. A njih mu je opet nudila zarana mu pristupačna literatura.

Već same Bohorićeve *Arcticae horulae* na početku svojega gramatičkog dijela donose četiri važne (i prilično opširno komentirane) tablice slova. To su po redu: a) »Prima tabella de orthographia cyrilica, qua vtuntur hodie in aula Turcici imperatoris vel maximè praetoriani milites, quos Ianizaros appellant. Item Bossnenses omnes, Ruteni et Moschovitae« (str. 1—10); b) »Secunda tabella de orthographia Rutenica et Moshovi-

¹³ Vrančić, *n. mj.*

¹⁴ Vrančić, *n. mj.*

tica« (str. 11—15); c) »Tertia tabella de orthographia, quam Diius Hieronymus Stridonensis suis popularibus Croatis invenisse dicitur, figuris solùm ab Cyrilicis Elementis discrepans« (str. 15—25); d) »Tabella quarta. Orthographia latinoCarniolana« (str. 25—29). Mladi je Križanić tako dobio uvid u cjelokupno grafijsko šarenilo koje postoji u slavenskih naroda; saznao je da postoje (i gdje se upotrebljavaju) ćirilica [a), b)], glagoljica [c)] i latinica [d)]. Unatoč pre nagljenim Ravličevim domišljanjima, možemo, dakle, odrešito ustvrditi da je Križanić već za ranoga ljubljanskog boravka imao prilike postati »vješt čitanju glagoljice i ćirilice«.

5.

U Križaniću, izdanku dijalekatski šarolikog pokupskoga kraja, svakako je od najranije dobi bila usađena spoznaja da osim izvornih, manje ili više čistih dijalekata rodnoga mu jezika (tj. narječja čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga) postoji i njihov splet: interdijalekt u kojem se sjedinjuju sva tri narječja, tvoreći tako osnovicu hibridnome književnojezičnom tipu. Iako u domovini provevši odviše kratko vrijeme a da bi mogao biti neposrednim svjedokom zrele faze ozaljskoga kruga (s Petrom Zrinskim, Franom Krstom Frankopanom i Ivanom Belostencem na čelu), mogao se Križanić uvjeriti da jezični hibrid doista postoji te da uspješno funkcionira u svim sferama radi kojih se formirao. Osvjedočili su ga o tome pisani tekstovi iz kulturnoga kruga oko Nikole Zrinskoga Sigetskoga (Nikola Dešić, Ferenac Črnko), zatim hrvatski protestantski pisci (Anton Dalmatin i Stipan Istrijan) te neposredni prethodnici ozaljskoga kruga (npr. Franjo Glavinić). Mogući dijalekatski suodnos iz uže domovine (iz pokupskoga zavičaja), koji je u svrhu stvaranja hrvatskoga književnog naddijalekta (čakavsko-kajkavsko-štokavskoga) dopuštao jezičnu hibridizaciju, prerastao je u Križanića do recepta primjenljiva u najširim slavenskim odnosima: do hibrida koji će obuhvatiti u sinkronijskom i dijakronijskom smislu mnogo udaljenija jezična stanja: hrvatsko-crkvenoslavensko-rusko.

6.

Utvrđujući u sebi svijest da se općeslavenski književni jezik ne može riješiti izborom jednog narječja ili jezika iz jezičnog mozaika, nego stvaranjem hibrida, Križanić se približio konačnom cilju svojega posla: potrebi da se taj (doduše: umjetni)

jezik mora normirati. Valjalo je, drugim riječima, stvoriti njegovu gramatiku.

Iduće bitno pitanje oko pobuda i namjera Križanićeva jezikoslovnog rada moglo bi se ovako formulirati: Odakle tom autoru želja da postane jezični »zakonoša«?

Odgovor i ponovo moramo potražiti u domaćim prilikama. Godine 1604. Bartol Kašić izdaje *Institutiones linguae illyricae*. To je Kašićeva faza u kojoj on, doduše, već pruža slutnje da će (u korist štokavštine) odstupiti od svojega zavičajnog, paškoga čakavskog dijalekta, ali i kada (npr. odobravanjem raznodijalekatskih crta u području morfologije) odaje svoju sklonost da dopusti južnoslavenski jezični hibrid. Tu će sklonost osnažiti *Ritualom rimskim* (1640), koji očituje autorovo opredjeljenje za »bosanski« jezik (tj. za »štokavštinu«), ali i tolerancijom koja omogućuje da u takvu jeziku svojim specifičnim dijalekatskim osobinama sudjeluju iskonski govornici drugih narječja (poimence: Dubrovčani i čakavci).

Svoje jezičnonormativne pretenzije Križanić je odrazio nastojeći izmiriti mnogo veći prostor od Kašićeva: ne samo »ilirički« (tj. južnoslavenski) nego općeslavenski. No Križanićeva potreba da se jezik pismenoga komuniciranja kodificira (potreba što će se utvrditi *Gramatičnim izkazanjem*) bitno je potaknuta tvorcem knjige *Institutiones linguae illyricae*.

7.

Ako, dakle, Jurja Križanića želimo ispravno razumjeti te njegovoj jezičnoj viziji potražiti istinske korijene, moramo se vratiti u piščevo djetinjstvo i ranu mladost. Hvaleći ga kao pravoga protagonista slavenske uzajamnosti i ranog vjesnika moderne slavistike, moramo mu izvorne poticaje nalaziti u zavičajnim suodnosima, u toku i prilikama njegove rane srednjoškolske naobrazbe (što pada u godine 1630—1636), a ta obuhvaća i djela koja su nastala kao plod u prvom redu starijega hrvatskog jezikoslovlja.